

Problematyka konserwatorska zabytkowej stolarki drzwiowej i okiennej na wybranych przykładach z Muzeum Wsi Lubelskiej

Beata Klimek

*Katedra Konserwacji Zabytków, Wydział Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska
e-mail: b.klimek@pollub.pl*

Streszczenie: Drzwi i okna wykonane z drewna w chałupach na Lubelszczyźnie oprócz zużycia eksploatacyjnego i zniszczeń materiału, ulegały również przeróbkom, naprawom a zwłaszcza wielokrotnym przemaalowaniom. Poza tym jako elementy mniej trwałe od budynku, były wymieniane podczas różnego rodzaju przebudów, a zwłaszcza podczas przeróbek okien pojedynczych na podwójne i skrzydeł drzwiowych na drzwi z ościeżnicami. Zdania konserwatorskie w tej dziedzinie to oprócz zbadania i ustalenia form historycznych stolarki, polegają na konserwacji stolarki drzwi i okien oraz jej inwentaryzacji i zabezpieczeniu na czas rozbiórki i przeniesienia na teren Muzeum. Prace dotyczą głównie naprawy uszkodzeń i wzmocnienia konstrukcji, oczyszczenia z nawarstwień farby i konserwacji powierzchni.

Słowa kluczowe: zabytkowa stolarka, drzwi, okna, konserwacja, architektura wernakularna, skansen.

1. Wprowadzenie

Każdy z obiektów eksponowanych w Muzeum Wsi Lubelskiej podporządkowany jest ogólnym zasadom ekspozycji mającej na celu ukazanie na przykładzie wybranych obiektów zróżnicowania budownictwa regionu w czasie i kategoriach ekonomiczno-społecznych. Rzadko jednak starsze obiekty szczególnie mieszkalne, przetrwały do naszych czasów w formie niezmienionej. Rozwój ekonomiczny wsi zmiana upodobań i indywidualne losy właścicieli były przyczyną innowacji dokonywanych w budynku mających na celu dostosowanie starego obiektu do nowych warunków i potrzeb.

W związku z tym często pojawia się konieczność rekonstrukcji fragmentów obiektu zmienionych w trakcie wieloletniego użytkowania. W zależności od potrzeb wynikających z chęci pokazania budownictwa w historycznym rozwoju, ustala się na podstawie analizy zebranych materiałów zakres prac rekonstrukcyjnych, które mogą mieć różny charakter:

- przywraca się budynkowi jego najstarszą formę, usuwając wszelkie zmiany jakie w budynku zostały wprowadzone w trakcie wieloletniego użytkowania
- odtwarza się charakterystyczny dla historii budownictwa regionu etap ewolucyjny budynku zachowując wcześniejsze zmiany a rekonstruując te, które zostały usunięte w późniejszym okresie. Ponieważ niektóre elementy uległy wielokrotnym przeróbkom w tym najczęściej stolarka okienna, rekonstrukcja musi sięgać do form pierwotnych.
- budynek przenosi się zachowując jego stan w chwili rozbiórki, ze wszystkimi zmianami dokonanyymi przez kolejnych użytkowników [1].

2. Techniczne problemy konserwacji stolarki drzewianej i okiennej

Działalność budowlano-konserwatorska każdego ze skansenów posiada pewne cechy specyficzne wynikające z lokalnych warunków i możliwości technicznych, jednak ogólne metody postępowania są podobne.

Przed przystąpieniem do demontażu wytypowanego do przeniesienia obiektu kompletuje się dokumentację, w skład której wchodzi inwentaryzacja architektoniczna i dokumentacja historyczno-etnograficzna. W przypadku dokumentacji architektonicznej liczba rysunków jest uzależniona od wielkości obiektu, jego konstrukcji i podziału wewnętrznego. Zakłada się, że każdy element konstrukcyjny powinien być pokazany w widoku i przekroju.

Kolejny etap postępowania z obiektem związany jest z wykonaniem ekspertyzy stanu zachowania technicznego. Pozwala to na ogólne rozeznanie przyczyn i charakteru zniszczeń budynku. Ocena stanu i jej wynik w wielu przypadkach decyduje o ostatecznym zatwierdzeniu względnie rezygnacji czy obiekt ma być przeniesiony do skansenu. Jednak jak wskazuje praktyka, znaczenie takiej ekspertyzy może być niepełne i ograniczone, albowiem w przypadku wielu elementów (w tym również stolarki) przed rozbiórką, nie można stwierdzić dokładnie w jakim są stanie i które fragmenty należy wymienić, a które i w jakim zakresie uda się zachować wykonując prace konserwatorskie i naprawcze.

Również w przypadku zbierania i analizy materiałów źródłowych związanych z poszczególnymi obiektami napotyka się na znaczne ograniczenia. Niewątpliwie najwartościowsze obok literatury, materiałów archiwalnych i ikonograficznych są materiały związane historią budynku i zabudową danej wsi, warunkami ekonomicznymi i pozycją ekonomiczno-społeczną fundatora i użytkowników obiektu.

Jest oczywiste, że szczególny nacisk należy położyć na te elementy budynku, które w czasie użytkowania zmieniły swą formę, a w trakcie montażu w skansenie będzie się rekonstruować ich pierwotny wygląd. Dlatego postępowania konserwatorskie może dotyczyć różnych grup stolarek:

- okien i drzwi pochodzących z czasu powstania obiektu
- okien i drzwi historycznych, ale wykonanych później niż budynek, w którym są umieszczone takie rozwiązania powinny być zachowane i poddane konserwacji
- okien i drzwi niehistorycznych (wymienionych później) w historycznym budynku, w tym wypadku forma stolarki powinna być dostosowana do elewacji lub do jej wnętrza, możliwa jest współczesna aranżacja
- przypadkowego i niejednorodnego zespołu okien i drzwi o różnym czasie powstania, które znajdują się w jednym budynku. Winny być uporządkowane, a rozwiązania bezwartościowe usunięte. Konieczne jest takie ujednoczenie zespołu, aby nie stanowił dysharmonii kompozycyjnej na elewacji lub w poszczególnych wnętrzach. Ostatnim etapem prac jest rekonstrukcja kolorystyki. Powinna być ona dostosowana do elewacji oraz do formy stylowej wnętrz uznanych za najbardziej wartościowe
- okna i drzwi, które będą rekonstruowane w obiekcie powinny być dostosowane do rekonstruowanej formy obramienia oraz dekoracji elewacji. Ten sam problem dotyczy rekonstrukcji wnętrz, do wystroju których należy dostosować formę drzwi [2,3,4].

2.1. Zabezpieczanie w czasie transportu

Etap następny związany jest z transportem i przechowywaniem do czasu przeprowadzenia właściwego montażu i prac konserwatorskich – naprawczych. W przypadku elementów polichromowanych, które mogą ulec zniszczeniu, transport wymaga specjalnego zabezpieczenia. Belki przekłada się słomą lub warstwami miękkiego tworzywa. Oczywiście

w trakcie rozbiórki, również składowania i transportu, drewno polichromowane zabezpiecza się odpowiednio na wypadek deszczu i jeśli jest to konieczne już na tym etapie przeprowadzane są wstępne zabiegi konserwatorskie związane ze zabezpieczeniem polichromii. Troskliwej opieki wymagają również wszelkie rzeźbione elementy zdobnicze mogące łatwo ulec zniszczeniu. Zasadniczym celem tych działań jest pozostawienie jak największej ilości historycznej substancji zwłaszcza tej z charakterystycznymi motywami zdobniczymi.

2.2. Kierunki działań konserwatorskich

Działania konserwatorskie w odniesieniu do dawnych okien i drzwi można podzielić na kilka grup:

- naprawa zniszczonych i uszkodzonych rozwiązań metodami stolarskimi wraz z zachowaniem ich konstrukcji i wszystkich charakterystycznych form dekoracji, mechanizmów zamykających, okuć. Naprawia się zniszczone elementy, wymieniając je oraz wzmacnia się elementy stare i pokrywa się substancjami chroniącymi przed wodą i korozją biologiczną (Fot. 1).
- wcześniejsze naprawy z reguły miały na celu dostosowanie starej stolarki do nowych wymogów użytkowych. Polegało to na polepszeniu warunków ochrony termicznej (wykonanie dodatkowego, zazwyczaj wewnętrznego skrzydła okiennego, zmiana obramienia lub kształtu przylg drzwiowych przez ich uszczelnienie). Przy pracach naprawczych stolarek należy pamiętać o takim dostosowaniu ich do starej konstrukcji, aby nie została ona zniszczona i nie wiązało się to z pełnym przerebobieniem otworu okiennego lub drzwiowego. Podział rekonstruowanego skrzydła okiennego winien powtarzać podział istniejącego skrzydła. Należy zachować dawne elementy (zamki, zawiasy i inne detale).
- wykonanie nowego drewnianego elementu o współczesnej konstrukcji, które powtarza formę usuniętej zabytkowej stolarki. Rozwiązania te z reguły są indywidualnie projektowane i wykonuje się je ze szlachetnych gatunków drewna, co zapewnia im dłuższą trwałość. Forma nowych okien i drzwi jest wzorowana na zniszczonym i usuniętym dawnym rozwiązaniu. Zabieg ten przyczynia się do zachowania zabytkowego charakteru całego budynku [2,3,4].

Prace rekonstrukcyjne

Poza typowymi zabiegami konserwatorskimi w przypadku większości stolarki wykonywany jest szerszy zakres napraw. W pracach rekonstrukcyjnych ważne jest aby odtwarzany detal wykonany był nie tylko z takiego samego materiału jak oryginalny element, również i technika wykonania powinna być podobna do pierwotnej.

Każda rekonstrukcja wymaga gruntownej analizy wszelkich materiałów świadczących o wprowadzonych zmianach oraz formach. Szczególnie łatwo jest popełnić błąd przy odtwarzaniu jednego z ogniw pośrednich przeobrażeń. Wiadomo, iż modernizacja z reguły miała charakter kompleksowy, gdzie zmiana jednego detalu towarzyszyły zwykle inne przeróbki. Przy podejmowaniu decyzji o rekonstrukcji konieczna jest znajomość tych zależności w odniesieniu do konkretnego terenu i czasu. Muzeum, którego celem jest ukazanie całokształtu budownictwa regionu stoi często przed koniecznością całkowitej rekonstrukcji elementów, bez których obraz obiektu historycznego byłby niepełny. Rekonstrukcje podejmowane są jedynie wówczas, gdy stan posiadanej dokumentacji (rysunki, fotografie, opis) gwarantuje pełne ich odtworzenie (Fot. 2, Fot. 3).

Prace związane z kopiowaniem elementów

Odrębnym zagadnieniem jest kopiowanie jakiegoś elementu. Z kopiowaniem detalu mamy do czynienia wówczas, gdy element np. stolarka okienna jest zachowany, ale ze względu na sposób wykonania lub stan techniczny musi być wykonany ponownie.

W przypadku kopii często używa materiału pochodzącego z rozbiórki. Nie znaczy to jednak, że detal wykonany musi być kopią, numeruje się poszczególne elementy, które w trakcie montażu umieszcza się dokładnie na swoim miejscu.

W praktyce można się spotkać z faktem, że zniszczone elementy budynku, które mają być przebudowane zachowały się jeszcze w innych starszych obiektach na tej samej wsi. Dotyczy to najczęściej rozwiązań konstrukcyjnych (stolarki, otworów, zamków drzwiowych). Te zachowane detale służą jako wzór przy rozwiązywaniu problemów rekonstrukcyjnych. Niekiedy – o ile to możliwe – elementy te przenosi się do montowanego obiektu (zamki drzwiowe, zawiasy, metalowe części drzwi, rzadziej drzwi i okna). Z muzealnego punktu widzenia konieczne jest dokładne rejestrowanie wszelkich zmian wprowadzanych w obiekcie. Służy temu dokumentacja powykonawcza. Na komplecie rysunków dokumentacji architektonicznej z naznaczonymi symbolami oznacza się elementy poddane specjalnej konserwacji (flekowanie) i elementy całkowicie wymienione. Nie zaznaczone partie wskazują że poza zwykłymi zabiegami konserwatorskimi (czyszczenie, impregnacja) nie stosowano innych czynności.

Fragmety budynku i detale są rekonstruowane na podstawie dokumentacji historyczno-etnograficznej, gdzie znajduje się wyjaśnienie co jest podstawą rekonstrukcji z odpowiednimi materiałami (wpisy archiwalne, zdjęcia, rysunki) oraz projekt rekonstrukcji [1].

2.3. Okucia

Osobny działem wymagającym omówienia są ślusarsko-kowalskie okucia wrót oraz, drobne okucia skrzydeł drzwiowych i skrzydeł okiennych. Niszczenie ich przez zużycie, zaniedbania i zastępowanie innymi nowoczesnymi jest związane z eksploatacją starej stolarki. Dodatkowo wielokrotne powlekanie warstwami farby powoduje zatarcie ich walorów. Jedynie przy okuciach większych bram i drzwi zewnętrznych częste są problemy korozji i wynikających z niej ubytków. Problemy konserwatorskie z tym związane dotyczą, głównie: naprawy i uzupełnienia przede wszystkim mechanizmów i obudowy zamków oraz umocowania obluźnionych części, oczyszczanie z nawarstwień farby i kitów oraz konserwacja powierzchni metalowych lub powłok ochronnych, uzupełnienia przez kopiowanie i rekonstrukcję brakujących drzwi i ich fragmentów. Powierzchnie okuć, oprócz miedzianych lub brązowych obić i detali wrót nie powinny być patynowane. Miedziane i brązowe są na ogół czyszczone i polerowane, żelazne malowane w kolorze odmiennym od malowanego drewna, najczęściej czarne, srebrne. Okucia zdemontowane mogą być oczyszczone za pomocą nagrzewnicy, in situ należy je oczyszczać za pomocą past chemicznych zmiękczających przemalowania. Rekonstrukcja okuć jest obok stolarki ważnym problemem wymagającym badań i analiz, powiększeń z dawnych zdjęć, rysunków i obrazów, poszukiwań analogii w zachowanych przykładach. Zastosowanie bowiem typowych współczesnych okuć produkowanych przemysłowo do indywidualnie projektowanej lub historycznej stolarki, niweczy znaczną część efektu prac konserwatorskich [5].

3. Konserwatorska ocena prac związanych ze stolarką okienną i drzwiową w wybranych obiektach z Muzeum Wsi Lubelskiej

Prace wykonane przy większości stolarek w chałupach znajdujących się na terenie Muzeum miały charakter kompleksowy i stanowiły wypełnienie koncepcji całościowej wizji konserwatorskiej dla danego obiektu. Z analizy dokumentacji i wykonanych inwentaryzacji wynika, że stolarki obiektów wybranych do przeniesienia, były w różnym stanie technicznym. Dla każdego elementu z poszczególnych obiektów został opracowany osobny konserwatorski program postępowania. Projekty były podatne na modyfikacje i zmiany,

oczywiście o zakresie prac decydował stan techniczny, jak również specyfika samego obiektu. Należy zwrócić uwagę, że w przypadku nawet niewielkich prac naprawczych przy stolarkach drewnianych, następuje trwale związanie elementów nowych i starych.

W tabeli 1 i tabeli 2 zestawiono ogólną charakterystykę prac wykonanych przy stolarkach drzwiowych i okiennych w wybranych chałupach na terenie Muzeum Wsi lubelskiej, z wyszczególnieniem charakteru prac, zakresu, odróżnialności. Ocena ta wykonana została na podstawie dostępnej dokumentacji i przeprowadzonej wizji lokalnej na obiektach.

Tabela 1. Charakterystyka prac wykonanych przy stolarkach okiennych w wybranych obiektach na terenie Muzeum Wsi Lubelskiej

Lp. obiekt	charakter czasowy	zakres	odróżnialność
1 Chałupa z Błonia, 1918 r.	tymczasowe zabezpieczenie	w trakcie prac naprawczych	-
2 Chałupa z Brzezina, 1789 r.	docelowe	całościowa	odróżnialne
3 Chałupa z Bukowej, 1857 r.	docelowe	całościowa	odróżnialne
4 Chałupa z Gozdu Lipińskiego, 2 poł. XIX w.	docelowe	całościowa	nieodróżnialne
5 Chałupa z Huty Dzierżyńskiej, 2 poł. XIX w.	tymczasowe zabezpieczenie	w trakcie prac naprawczych	-
6 Chałupa z Janiszowa, około 1848-1850 r.	docelowe	całościowa	nieodróżnialne
7 Chałupa z Karczmisk, pocz. XX w.	docelowe	całościowa	odróżnialne
8 Chałupa z Korytkowa, 1798 r.	docelowe	całościowa	nieodróżnialne
9 Chałupa z Niemiec, 1896 r.	docelowe	częściowa	nieodróżnialne
10 Chałupa z Urzędowa, 1784 r.	docelowe	całościowa	nieodróżnialne
11 Chałupa z Teodorówki, przeł. XIX/XX w.	docelowe	częściowa	nieodróżnialne
12 Chałupa z Żabna, 1895 r.	docelowe	częściowa	nieodróżnialne
13 Chałupa z Głodna, około 1880-1890 r.	docelowe	częściowa	nieodróżnialne

Tabela 2. Charakterystyka prac wykonanych przy stolarkach drzwiowych w wybranych obiektach na terenie Muzeum Wsi Lubelskiej

Lp. obiekt	charakter czasowy	zakres	odróżnialność
1 Chałupa z Błonia, 1918 r.	tymczasowe	w trakcie prac naprawczych	-
2 Chałupa z Brzezina, 1789 r.	docelowe	częściowe	nieodróżnialne
3 Chałupa z Bukowej, 1857 r.	docelowe	częściowe	nieodróżnialne
4 Chałupa z Gozdu Lipińskiego, 2 poł. XIX w.	docelowe	całościowe	nieodróżnialne
5 Chałupa z Huty Dzierżyńskiej, 2 poł. XIX w.	docelowe	częściowe	nieodróżnialne
6 Chałupa z Janiszowa, około 1848-1850 r.	docelowe	częściowe	nieodróżnialne
7 Chałupa z Karczmisk, pocz. XX w.	docelowe	częściowe	nieodróżnialne
8 Chałupa z Korytkowa, 1798 r.	docelowe	częściowe	nieodróżnialne
9 Chałupa z Niemiec, 1896 r.	docelowe	częściowe	nieodróżnialne
10 Chałupa z Urzędowa, 1784 r.	docelowe	całościowe	nieodróżnialne
11 Chałupa z Teodorówki, przeł. XIX/XX w.	docelowe	całościowe	nieodróżnialne
12 Chałupa z Żabna, 1895 r.	docelowe	częściowe	nieodróżnialne
13 Chałupa z Głodna, około 1880-1890 r.	docelowe	całościowe	nieodróżnialne

Ważną cechą jest możliwość odróżnienia elementów starych i nowych, jednak upływ czasu powoduje, że ta cecha się gubi i ulega zatarciu. Z konserwatorskiego punktu widzenia należy zwrócić uwagę, że we wszystkich obiektach były przeprowadzone prace związane z zabiegami typowo konserwatorskimi, dotyczyło to zwłaszcza stolarki drzwiowej. Prace rekonstrukcyjne wykonywane były jedynie dla tych stolarek okiennych, których stan techniczny wymagał tak radykalnych działań.

Stan zachowania stolarek drzwiowych jest dobry. Drzwi są sprawne, o stabilnej konstrukcji i zawieszeniu. Jedynie w jednym przypadku zaobserwowano niewielkie uszkodzenia, widoczne w dolnej części skrzydeł, wynikające z eksploatacji.

W przypadku stolarek okiennych część z nich to rekonstrukcje wykonane już w trakcie montażu obiektu w skansenie. Wykazują jednorodność konstrukcyjną i stylową z całością obiektu. Stan techniczny dawnych stolarek okiennych jest dobry.

Fot. 1. Naprawa przez felkowanie bieguna drzwi sponowych. Chałupa z Korytkowa z 1798 r.

Fot. 2. Rekonstrukcja typowej ramy w oknie czteroszbowym nieotwieranym Chałupa z Brzezina z 1789 r.

Fot. 3. Rekonstrukcja zamka drewnianego bezklucowego tzw. zasuwę do zamykania od wewnątrz budynku Chałupa z Korytkowa z 1798 r.

4. Podsumowanie

Podsumowując należy stwierdzić, że w Muzeum Wsi Lubelskiej dokonano rozpoznania przemian dawnych drewnianych stolarek okiennych i drzwiowych. Sformułowano metody postępowania konserwatorskiego, wypracowano i zastosowano w praktyce reguły kompleksowej ochrony dawnych stolarek, z których wiele posiada wyjątkowe wartości artystyczne i zabytkowe. Wydaje się, że wobec braku możliwości naprawy dla tej części zniszczonych drewnianych stolarek okiennych w obiektach przeznaczonych do przeniesienia, najskuteczniejszym sposobem ich konserwacji była ochrona przez dokumentację, a potem rekonstrukcja.

W obiektach przeznaczonych do przeniesienia już na etapie wstępnej inwentaryzacji w przypadku wielu stolarek okiennych stwierdzono zły stan techniczny i znaczne przekształcenia formy. W trakcie prac w Muzeum konieczna była ich naprawa, a niekiedy wymiana drewnianych elementów, które na skutek braku bieżących napraw nie wykonanych przez poprzednich właścicieli obiektu uległy destrukcji i nie spełniały już roli użytkowej. Wiązało się to z rekonstrukcją, która nie przyczyniła się do utraty wartości architektonicznych i zabytkowych obiektów, w których były zamontowane.

Z punktu widzenia wartości historycznej - dokumentacyjnej wszelkie działania techniczne dotyczące stolarki powinny być podporządkowane zachowaniu historycznej formy.

Literatura

- 1 Olszanski H. *Techniczne problemy konserwacji w muzeach skansenowskich*. Polska Sztuka Ludowa. 3 (1969) 230-241.
- 2 Lewicki J. *Zabytkowe okna. Metody badań i konserwacji*. Ochrona Zabytków. 3 (1998) 273-293
- 3 Mączyński D. *Okna w zabytku*. Renowacje. 4 (1998) 18-27.
- 4 Tajchman J. *Dawna stolarka okienna wobec nowych zagrożeń. Drewniana stolarka okienna i jej problematyka konserwatorska wobec nowych zagrożeń. Zabytkowe budowle drewniane i stolarka architektoniczna wobec współczesnych zagrożeń*. (red. Okoń E) Materiały z konferencji. Toruń 2005, s. 289-320.
- 5 Małachowicz E. *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*. Wrocław 1994.

Problems of restoration of antique doors and windows selected examples from Village Museum

Beata Klimek

*Department of Historic Building Preservation, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Lublin University of Technology, e-mail: b.klimek@pollub.pl*

Abstract: The doors and windows made of wood apart from wear and tear and damage wood material are also tampered, repaired and especially repeated. In addition, as part of the less durable than the building they were exchanged during various rebuilding and modernization, and particularly during alterations windows on a double and a single door leaves at the door with frame-me. Sentences conservation in this area in addition to investigate and determine the forms of the old woodwork, rely on preventing exchange of taunts and windows joinery and its freezing for the duration of the works. Repair damage and strengthen structures, clearing of paint and surface maintenance.

Keywords: antique woodwork, doors, windows, conservation, architecture r, open-air museum.